

Kur'ân-ı Kerîm'deki Ĥabâl Kelimesinin Anlam Çerçevesi ve İlgili Ayetler Bağlamında Tahlili

Hasan Fehmi ULUS¹

Öz

Ĥabâl (خبال) kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki farklı yerde geçmektedir. Bu kelimeyi araştırma konusu olarak seçmemizin sebebi, kelimenin, taşıdığı anlam yelpazesıyla gayrı müslim kesimlerle olan sosyal ilişki ve gelişmelere ışık tutacak bir mahiyet göstermesidir. Çalışmada Ĥabâl (خبال) kelimesinin yer aldığı ayetler bağlamında anlam çerçevesine açıklık getirilmesi hedeflenmiştir. Ĥbl (ج ب خ) kökünden türeyen Ĥabâl (خبال) kelimesi kök itibarıyla temelde delilik, bozulma, bozgunculuk, bünye organlarındaki bozulma, bunama, akıl bozulması, zora düşme ve fesat gibi manalara gelmektedir. Bu kökten masdar olan Ĥabâl (خبال) kelimesi aynı manaları içermekle birlikte, tefsirlerde ve terimler sözlüklerinde daha ziyade insanın akıl, fikir, irade gibi manevî donanımlarındaki bozulmayı ifade ettiği belirtilmektedir. Ĥbl (ج ب خ) kökü Sâmi diller grubu ve Câhiliye dönemi Arap şiirinde de aynı lügat anlamlarında ve muhtelif formlarda kullanılmış, Kur'ân'ın inşinden sonra da anlam yapısında bir değişiklik olmamıştır. Konuya ilişkin daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanmadığından araştırmamızda lügat, terimler sözlükleri ve tefsir kaynaklarından istifade ile yetinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ĥabâl, Kur'ân, Hadis, Dostluk, Fesat.

Ulus, Hasan Fehmi. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Ĥabâl Kelimesinin Anlam Çerçevesi ve İlgili Ayetler Bağlamında Tahlili". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 8/2 (Haziran 2024), 192-205. <https://doi.org/10.32711/tiad.1449650>.

Geliş Tarihi	09.03.2024
Kabul Tarihi	03.06.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arab Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Kırklareli, Türkiye, hasanfehmiulus@klu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9329-2393

Analysis of the Word Ḥabâl in the Context of the Meaning and Related Verses in Qur'an

Hasan Fehmi ULUS²

Abstract

The word Ḥabâl (خبال) is mentioned in two different places in the Holy Quran. The reason why we chose it as the subject of research is that the word, with its range of meanings, has a nature that will shed light on social relations and developments with non-Muslim segments. The aim of the study is to clarify the meaning of the word ḥabal (خبال) in the context of the verses containing it. The word Ḥabâl (خبال) is derived from the root ḥbl (خ ب ل). The root ḥbl basically means insanity, deterioration, corruption, deterioration in bodily organs, dementia, mental deterioration, falling into difficulty, mischief. Although the word ḥabâl (خبال), which is the infinitive of this root, contains the same meanings, it is stated in the interpretation and terminology sources that it rather expresses the deterioration in the spiritual equipment of man such as mind, idea and will. The root ḥbl (خ ب ل) was used in the same lexical meanings and in various forms in the Semitic language group and in the Arab poetry of the Ignorance period, and there was no change in its semantic structure after the revelation of the Quran. Since there is no previous study on the subject, our research has been limited to using dictionary, terminology and commentary sources.

Keywords: Tafsir, Habal, Quran, Hadith, Friendship, Corruption.

Ulus, Hasan Fehmi. "Analysis of the Word Ḥabâl in the Context of the Meaning and Related Verses in Qur'an". *Türkiye Journal of Theological Studies* 8/2 (Haziran 2024), 192-205. <https://doi.org/10.32711/tiad.1449650>.

Date of Submission	09.03.2024
Date of Acceptance	03.06.2024
Date of Publication	30.06.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

² Assistant Professor, Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language of Rhetoric, Kırklareli, Türkiye, hasanfehmiulus@klu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9329-2393

Giriş

Bütün dillerde kelimelerin belli kalıplar ve sınırlar içinde taşıdıkları bir mana yükü vardır. Arap dili de mevcut dillerden bir dildir. Ancak, ilâhî kelâm olan Kur’ân-ı Kerîm’in emanet edildiği bir dil olması, bununla birlikte Allah tarafından kıyamete kadar koruma altına alınması ve her kelimesinde murâd-ı ilâhîyi barındırması hasebiyle elfâzı ve mana yelpazesi bakımından diğer dillerle mukayese edilemeyecek farklılıklar gösterir.

Kur’ân-ı Kerîm ilk insandan son insana kadar beşeriyete her konuda rehber olduğuna göre, İnsanla ilgili konuların anlatılmasında vasıta olan kelimelerinin de farklı yapısal inceliklerde ve kapsamda olması tabiidir. Araştırma konusu olarak seçtiğimiz ḥabâl (خبال) kelimesinin lügat kaynaklarındaki anlam yelpazesine ve geçtiği ayetler bağlamındaki yorumlarına bakıldığında bu fark görülecektir. Ayrıca çalışmamızda görüleceği üzere, kelimenin yer aldığı ayetler siyâk sibâkları ve nüzul sebepleri itibarıyla mü’min olmayanlarla yapılacak iş birliği, dostluk gibi konularda hayatî anlamda dersler içermekte ve bütün zamanları, mekânları içine alacak şekilde her seviyedeki mü’min-kâfir ilişkilerindeki hassas noktalara ışık tutmakta ve bu nevi ilişkilerle ilgili ilkesel düzenlemeler getirmektedir.

Müslümanların kendileri dışındaki kişi ve gruplarla ilişkilerinde taraf-ı ilâhîce belirlenen sınırlara uymamaktan doğacak çok yönlü zararların ayetlerde ḥabâl kelimesiyle ifade edilmesi, kelimenin taşıdığı anlam yelpazesi bakımından ziyadesiyle dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu kelimeyi araştırma konusu olarak seçmemizdeki asıl sâik, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece iki sûrede ve iki farklı ayette geçen bu kelimeye dikkat çekmek istememizdir. Çünkü araştırmalarımızda söz konusu kelime üzerinde şimdiye kadar bir çalışmanın yapılmamış olduğunu gördük. Bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması düşüncesiyle kelimenin geçtiği ayetler üzerinden tefsirlerde ve terimler sözlüklerindeki manalarını bir araya getirmenin faydalı olacağı düşüncesi çalışmamızda diğer bir sâik olmuştur. Araştırmada elde edilen veriler ilgili ayetlerin nüzul sebepleri ve bağlamları da dikkate alınarak etraflıca işlenmeye çalışılmıştır.

1. Ḥabâl (خبال) Kelimesi

1.1. Ḥabâl (خبال) Kelimesinin Etimolojik Yapısı ve Anlam Çerçevesi

Arapça’daki ḥbl (ح ب ل) kökünden gelen ḥabâl (خبال) kelimesi, sülâsî mücerred beşinci babdan mastardır. Kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece iki yerde خَبَالًا formunda³ ikinci mef’ul olarak geçmekte, hadislerde ve Câhiliye dönemi Arap şiirinde muhtelif kalıp ve formlarda yer almaktadır. Ḥbl (ح ب ل) köküne lügatlerde “delilik, bir tür delilik, bozulma, bozgunculuk, ayaklarda yürümeyi zorlaştıran ileri derecedeki bozukluk, organlardaki bozulma, felç, akıl-zihin bozulmasına yol açan bünyevî rahatsızlık, bunama, zora düşme, fitne ve fesat, helâk, cinayet, ödünç-emanet vermek, elleri ayakları kesmek, yara, engel olmak”⁴ gibi manalar verilmiştir. Ḥabâl (خبال) ise “bir şeyin elden çıkması, noksanlık,

³ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfâzı’l-Ḳur’âni’l-Kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 227.

⁴ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kiâbü’l-‘Ayn*, thk. Dr. Abdulhamid Hindâvî (Beirut: Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, 1424/2002), “ḥ-b-l”, 1/ 385-386; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Şihâh*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beirut: Dâru’l-İlmi İi’l-melâyin, 1984), “ḥ-b-l”, 4/1682.

helâk, bitkinlik, yük olmak, beden eklemlerinin kendini bırakması, cehennem ehlinin irini”⁵ gibi manalara gelmektedir.

Diğer taraftan “deli, âşik” (maḥbûl/مخبول), “kalpsiz adam” (muḥabbel/مخبيل), “çıldırmuş” (muḥtebel/مختبل), “felce tutulmuş” (ḥabil/خبيل), “cin, şeytan, müfsit, öldürücü zehir, kuyunun sarkıtılan kovayı tahrip edecek derecedeki harap hali” (ḥâbil/خابل), “devenin bir yıl ara ile doğurması, tarlanın bir yıl ara ile ekilmesi; birinin başka birine geçici bir müddetle binmesi ve yününden yararlanması için devesini vermesi” (ihbâl/إخبال)⁶ gibi kelimeler bu kökten türetilmiştir.

Kökün, örneklerde gösterilen anlam ve türevlerinden başka, gece boyunca aynı sesi tekrar ederek öten kuş için *ḥabel* (خبيل), ailesine yük olan kişi için *ḥabâliün alâ ehlih* (خبيل علي (أهله), zor zamanlar için *dehriün ḥabil* (دهر خبيل), yerinde duramayan hayvan için *iḥtebeleti’-d-dâbbe* (اختبيلت الدابة), deliren adam için *uḥtibler-recül* (أختبل الرجل), zamanın delirttiği, aklını iyice bozduğu kişi için *ḥabbelehü’-d-dehru taḥbîlâ* (خبيله الدهر تخبيلا), insanın yaşlanmasına, bedeninin bozulmasına yol açması sebebiyle gece ve gündüz için *ḥâbilân* (خابلان)⁷ ifadeleri kullanılır.

Ḥbl (خ ب ل) kökünün lügatlerde birbirine yakın, birbirini tamamlayıcı mahiyette manalarda değerlendirildiği görülür. Bir kaynakta temeldeki manası “bir uzvun veya bir şeyin normal hareket kabiliyetini kaybederek içine çekilmesi ve hareket edemez hale gelmesi”⁸ olarak belirtilirken, başka bir kaynakta kökün bozulma (fesat) anlamına geldiği, bunun da bazen beden gücüne dayalı eylemde, bazen da beden ve akılda tezahür ettiği⁹ ifade edilir. Diğer bir kaynakta kökün temelde, fizikî ve manevi organlarda gevşeme, sarkma, zafiyet, çöküş anlamına geldiği, ancak daha ziyade insanın akıl, fikir, irade, sabır, tedbir gibi manevi güçlerindeki gevşeme, sarkma ve çöküş manasında kullanıldığı¹⁰ belirtilir. Kelimenin geçtiği ayetler incelendiğinde görüleceği üzere son tarifler ayetlerin nüzûl sebebine ve siyâk sibâkına daha uygun düşmektedir.

Kaynaklarda köke verilen manalara bakıldığında ister fizikî ister manevi organlarda olsun, temeldeki anlamın bozulma olduğu, kullanıldığı her alanda ve kalıpta bu mananın öne çıktığı, ancak daha ziyade insanın akıl, fikir, irade gibi manevi donanımlarındaki bozulmayı ifade ettiği görülmektedir.

Ḥbl (خ ب ل) kökü Sâmi diller grubundan İbrânîce’de ḥāḥal, Süryânîce’de ḥaḥel, Ârâmîce’de ḥaḥel formlarında “bozmak”, Asûrca’da ḥabalu formunda “eziyet etme”¹¹ anlamında kullanılmıştır. Böylece, kelimenin çok eskilere dayanan köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir.

⁵ Cemaleddin Muhammed b. Mükrrem b. Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr v. dğr. (Kahire: Dâru’l-Me’arif, ts.), “ḥ-b-l”, 1096-1097; Ahmed Muhtâr Omer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-‘Arabîyyeti’l-Mu’âsıra* (Kahire: Âlemu’l-kütüb, “ḥ b-l”, 1429/2008), “ḥ-b-l”, 1/611-612.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr v. dğr., 1096-1097; Ahmed Muhtâr Omer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-‘Arabîyyeti’l-Mu’âsıra*, “ḥ-b-l”, 1/611-612.

⁷ Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kuveyt: Veżâretu’l-İlâm fi’l-Kuveyt, 1993), “ḥ-b-l”, 28/387.

⁸ Ahmed Muhtâr Omer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-‘Arabîyyeti’l-Mu’âsıra*, “ḥ-b-l”, 1/611.

⁹ Ebû Ubeyde Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi’l-Ġur’ân ve’l-Ġadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999), “ḥ-b-l”, 2/530.

¹⁰ Hasen el-Mustafavî, *et-Taḥkîk fi Kelimâti’l-Ġur’âni’l-Kerîm* (Kahire – Londra: Merkezü Neşr. A’sar el-Allâme el-Mustafavî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), “ḥ-b-l”, 3/21-22.

¹¹ Hâzım Ali Kemâleddîn, *Mu’cemu Müfredâti’l-Müştereki’s-Sâmi fi’l-Luğati’l-‘Arabîyye* (Kahire: Mektebetu’l-Âdâb, 1429/2008), “ḥ-b-l”, 157-158.

1.1.2. Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde ħbl (خ ب ل) Kökünün Kullanımı

Câhiliye dönemi Arap şiirinde ħbl (خ ب ل) Kökünden türemiş kelimelerin farklı formlarda kullanıldığı görülmektedir. Muallaĳât şairlerinden Kinde kabilesine mensup İmruülkays b. Hucr (ö. 80/544), Leylâ'sına olan sevgi ve hasretini dile getirdiği bir beytinde;

فَقَلْبِكَ مِنْ ذُرِّهَا مُخْتَبِلٌ / أَ شَأْنِكَ مِنْ آلِ لَيْلَى الظَّلَى / "Mutsuz etti seni Leylâ hanesinin virane hali - Onu anmaktandır kalbinin şu *deli divane hali*"¹² demiş ve kökü muĳtebel (مختبل) formuyla anlam eksenine uygun olarak "kalpteki normal düzenin bozulması, kalbin sevgiden yerinde duramaz hale gelmesi ve bir tür delilik" manasında kullanmıştır. Yine Muallaĳât şairlerinden Gatafan kabilesine mensup Züheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 13/609), Sinân b. Ebû Hâris el-Murrî ve kabilesininin cömertlik ve hayır severliğini, her konuda işi en üst perdeden almalarını övdüğü şiirinin bir beytinde;

هَنَالِكَ إِنْ يُسْتَخْبِلُوا أَمَا لَ يُخْبِلُوا / وَإِنْ يُسَالُوا يُعْطُوا وَإِنْ يَبْسُرُوا يُغْفُوا / "Orada, istenirse şayet bozmaları bozarlar malı - Verirler isteneni, kumarda bile oynarlar pahalı"¹³ demiştir. Şair, kökün türevi olan yüstaĳbelû (يستخبلوا) kelimesini muzâri formunda "yünününden ve sütünden yararlanmak üzere kabileden emanet deve talebinde bulunulması" anlamında, yuĳbilû (يخبلوا) kelimesini de yine muzâri formunda "emanet sürecinde malda yaşanabilecek bozulma ihtimalini göze alarak kabilenin bu talebi kabul edeceği" manasında kullanmıştır. Beyitte geçen her iki kelimenin kökteki bozulma anlamıyla uyumlu olarak kullanıldığı görülmektedir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de ħbâl (خبال) Kelimesinin Geçtiği Ayetler

Kur'ân-ı Kerîm'de ħbl (خ ب ل) kökünden gelen ħbâlâ (خبالا) formunda iki kelime bulunmaktadır. İki Medenî sûrede yer alan kelimelerden biri Âl-i İmrân sûresi 118. Ayette ve nüzul tertibine göre seksen dokuzuncu sırada, diğeri et-Tevbe sûresi 47. ayette ve nüzul tertibine göre yüz on üçüncü sırada¹⁴ yer almaktadır.

ħbâl (خبال) kelimesinin geçtiği ilk ayet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُؤًا مَا عَنَّكُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي بَيْنَ يَدَيْهِمْ أَمْثُلًا لِمَا كَفَرْتُمْ قَدْ بِئْنَا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تُعْقِلُونَ / "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşımaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışsınız, eğer düşünmüyorsanız!"¹⁵

Tefsir kaynaklarında, Âl-i İmrân sûresindeki ayetin, bazı müminlerin Yahudiler ve münafıklarla İslâm öncesi döneme dayanan dostluk ve sıkı yakınlıklarını devam ettirmeleri üzerine nâzil olduğu belirtilir.¹⁶ Müfessirlerce aynı nüzul sebebi üzerinde

¹² İmruülkays b. Hucr, *Divânü İmruülkays ve müllahâkâtüh*, şrh. Ebû Saîd es-Sükkerî, thk. Enver Uleyyân Ebû Süleym - Muhammed Ali eş-Sevâbîke (Devletü'l-İmârâtü'l-Arabiye el-Mütteħide - el-Ayn: Merkezü Zâyed li't-Türâs ve't-Târîh, 2000), 2/704.

¹³ A'lem eş-Şenteme'rî, *Şi'ru Züheyr b. Ebî Sülmâ*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1400/1980), 42.

¹⁴ Abdurrahman Hasen Habenenne el-Meydânî, *Kavâ'idu't-Tedebburî'l-Emsel* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 183, 184.

¹⁵ *Kur'ân Yolu*, (Erişim: 14 Ekim 2023), Âl-i İmrân 3/118.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an te'vî-i 'Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecc, 2001), 5/708; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *Tefsîru's-Seâlibî el-Meovâm bi el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessetü'l-A'lemî li'l-Maatbûat, ts.), 1/303; Ebû'l-Ferec Cemaledđin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 1/446.

uzlaşma olmakla birlikte, sıkı yakınlığın devam ettirildiği kişilerin Yahudiler veya münâfıklar olduğu hususunda sahâbe veya tâbiünden gelen farklı rivayetlere istinaden farklı görüşler zikredilir.¹⁷ Müfessirlerin bu konuda en çok atıf yaptıkları İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Mücâhid'e (ö. 103/781) göre ayetin nüzul sebebi, bazı müminlerin İslâm öncesi döneme dayalı yakınlık, dostluk, anlaşma, komşuluk ve arkadaşlık gibi sebeplerle münâfıklarla olan sıkı ilişkilerini devam ettiriyor olmalarıdır. Allah Teâlâ bu ayeti indirerek onlardan gelebilecek fitnelere karşı müminleri uyarılmış ve onlarla içli dışlı olmalarını yasaklamıştır.¹⁸ Taberî (ö. 310/923 ve Beğavî (ö. 516/1122) bu rivayeti İbn Abbas'ta Yahudiler, Mücâhid'de münâfıklar olarak zikreder.¹⁹ Bu konudaki farklı rivayetler birleştirildiğinde sıkı dostluk ilişkilerinin sürdürüldüğü kişilerin Yahudiler ve münâfıklar olmak üzere bir arada değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Çünkü, o dönem Medine'sinde söz konusu iki kesimle de Müslümanların devam eden sosyal ilişkileri ve eskiye dayalı farklı seviyelerde münasebetleri bulunmaktaydı.

Ayette geçen *ḥabâl* (خبال) kelimesi tefsir kaynaklarında kök anlamı eksenile uyumlu olarak fesat, şer, çözüme, bitkinlik²⁰ gibi manalarda değerlendirilmektedir. Terimler sözlüklerinde müfessirlerin bu yorumlarına açıklık getirme sadedinde, sözgelimi fesadın bazen beden gücüne dayalı eylemde, bazen da beden ve akılda tezahür ettiği²¹ belirtilir.

Yine terimler sözlüklerinde, *ḥabâl* (خبال) kelimesinin temelde, fizikî ve manevi organlarda gevşeme, sarkma, zafiyet, çöküş anlamına geldiği, ancak daha ziyade insanın akıl, fikir, irade, sabır, tedbir gibi manevi güçlerindeki gevşeme, sarkma ve çöküş anlamında kullanıldığı²² şeklindeki açıklama müfessir yorumlarına daha belirgin bir vuzuzh kazandırmaktadır. *Ḥabâl* kelimesine verilen fesad karşılığının kaos anlamına geldiği²³ belirtilen başka bir yorum da dikkate alındığında kelimeyi bu anlam çerçevesinde değerlendirmenin daha uygun düşeceği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ayetin nüzul sebebinin de bu yaklaşımı desteklediği görülmektedir.

Ayetin ilk kısmundaki *biḥâne* (بطانة) kelimesi "elbisenin iç yüzü, bir şeyin içi, dost, sırdaş"²⁴ manalarına gelmektedir. Tefsirlerde kelimenin aslının "sırt" anlamındaki *ẓahr*'ın (ظهر) karşıtı *batn* (بطن) olduğu; burada mecâzi olarak sırlara ortak edilen dost manasına geldiği, ayetteki emrin bütün Müslümanları kapsadığı ve sizden olmayanlar manasındaki *من نونكم* lafzıyla bütün ehl-i küfrün kastedildiği²⁵ ifade edilir.

¹⁷ Bk. Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Tefsîru's-Semerkandî el-Musemmâ Bahru'l-ülüm*, thk. Ali Muhammed Muavvad v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1413/1993), 1/294; İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânü'l-Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 3/164.

¹⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zeğlûl (Beyrut Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1411/1991), 123-124.

¹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an te'vil-i 'Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, 5/708; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1412.), 2/95.

²⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîṭ*, thk. Nûra bint Abdulazîz el-Versân (Riyad: Câmîatu İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye-İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430), 5/536; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-neşr, 1984), 4/64.

²¹ Herevî, *el-Ġarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Ḥadis*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, "ḥ-b-l", 2/530.

²² Mustafavî, *et-Tahkîk fi Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "ḥ-b-l", 3/21.

²³ Ahmed Ubeyd el-Kübeysi, *Mevsûa'tü'l-kelime ve aḥavâtühâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-ma'rîfe, 1438/2017), "ḥ-b-l", 3/695.

²⁴ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, thk. Mektebetu tahkîki't-turâsi fi muesseseti'r-risâle (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2005), "ḥ-b-l", 1180.

²⁵ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîṭ*, 5/532.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *bitâne* (بطانة) kelimesi ve *مِنْ دُونِكُمْ* lafzıyla ilgili yorumu şöyledir: “*Bitâne, esasen elbisenin içyüzündeki astar demektir. Bundan bir kimsenin esrârına vâkif olan pek sıkı dostuna da bitâne itlak edilir. Mü'minler kendi ehl-i milletlerinden mâadâsını, yani gerek küffârî ve gerek münâfıkları iç yüzlerine vâkif olacak umûr u husûsta ve muâmelâtta kullanmaktan nehy olunmuştur ki bu nehyin husûsât-ı şahsiyeye dahi şümûlü bulunmakla beraber siyâk-ı âyet daha ziyade umûr-ı âmmeye nâzırdır. Bunun esbâb-ı mücibesi de her iki tarafın hâlet-i rûhiyeleri îzah olunarak anlatılmıştır.*”²⁶ Elmalılı'nun ayetin ilk cümlesiyle ilgili bu yorumu, tefsir kaynaklarındaki yorumları veciz bir üslupla özetler mahiyette görülebilir kanaatindeyiz.

Diğer taraftan, ayetteki *مِنْ دُونِكُمْ* lafzıyla bütün ehl-i küfrün kastedildiği yorumunda müfessirlerin ittifak halinde olduğu görülmektedir.²⁷ Nahnâs (ö.338/950), bu lafızla kastedilenlerin kâfirler ve münâfıklar olduğunu söyledikten sonra, kapsamı biraz daha genişleterek bununla aynı zamanda ahlâk ve gidişatta, sır tutmada sizin durumunuzda olmayanları dost edinmeyin denilmiş olduğunu²⁸ zikreder. Âlûsî de (ö. 1270/1854) benzer bir yorumla bu lafızla Yahudi ve münâfıklar gibi, müminlerin dışındaki bütün kâfirlerin kastedildiğini, hattâ şeref ve haysiyetçe sizin derecenizde olmayanlar manasında genel bir hüküm içerdiğini²⁹ ifade eder. Âlûsî bu yorumunu “zira ayetin nüzul sebebi özel bir duruma dayansa da aykırı kişileri dost edinmek her zaman fitne ve fesat riski taşır”³⁰ şeklinde gerekçelendirir. Ayetteki “sizden olmayanları sırdaş edinmeyin” ifadesinden sonra gelen *لَا يَأْتُونَكُمْ خَبَالًا* lafzıyla “onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler” uyarısı, söz konusu emrin gerekçesi olması hasebiyle bu yaklaşımın dikkate alınması gereken bir tespit olduğunu göstermektedir.

Şa'râvî (ö. 1998), ayetin *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْتُونَكُمْ خَبَالًا* kısmıyla müminlerden imanlarını korumalarının istendiğini, bunun için de kendilerinden olmayanlarla içli dışlı olmamalarının gerektiğini, zira kendilerinden olmayanların hîle ve tuzak kurmadan aslâ geri durmayacaklarının ifade edildiğini belirttikten sonra, *habâl'in* (خبال) “bedeni ayakta tutan aklın bozulması” anlamına geldiğini ve “akıl bozulması”na *habl* (خبل) adı verildiğini³¹ söyler. Şa'râvî aynı yorumun devamında mü'minin, imanının koruması altında olduğunu, ama kâfiri kötü niyet ve düşüncelerden koruyacak imanının bulunmadığını ifade eder. Şa'râvî bu yorumuyla kâfirlerle neden sıkı dostluklar kurulamayacağını gerekçelendirmiş olmaktadır.

Râzî'ye (ö. 606/1210) göre, müminlerin sıkı dostluk kurmaktan kaçınmaları istenen kişilerin kimler olduğu konusunda Yahudiler, münâfıklar ve bütün küfür grupları şeklinde üç farklı görüş bulunmakta ve bu görüşler farklı delillere dayandırılmaktadır. Râzî yorumunun sonunda, ayetteki “sizden olmayanlar” umumi ifadesine istinaden ve Hz. Ömer'in kendisine kâtip olarak teklif edilen hâfızası ve hattı çok güçlü olan Hırelî bir Hristiyanı, “bu durumda müminlerden olmayan birini sırdaş edinmiş olurum” diyerek reddedişini delil göstererek ayetteki bu ifadeden muradın bütün küfür grupları

²⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyd Köksal – Murat Kaya (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 2/153.

²⁷ bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki, 5/708; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-'Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 3/164.

²⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahnâs, *İ'râbu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1429/2008), 151.

²⁹ Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 4/37.

³⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, 4/37.

³¹ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîrû'sh-Şa'râvî*. nşr. Ahbârû'l-Yevm Kitâu'l-hâs. (Kahire: Dâru Ahbâr'l Yevm, 1411/1991), 3/1709-1710.

olduğunu³² belirtir. Râzî'nin bu yorumu, gerekçelerinde de belirttiği gibi, ayetteki "sizden olmayanlar" umumi ifadesine uygun düşmesi bakımından daha tercihe şâyan görünmektedir. Nitekim aynı yorumu diğer müfessirlerde de görmekteyiz.

Ḥabâl (حَبَال) kelimesinin yer aldığı ikinci ayet şöyledir:

لَوْ خَرَجُوا فِئْتَكُمْ مَا زَادَكُمْ إِلَّا حَبَالًا وَلَا أَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ / "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranızda sokulacaklardı; içinde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Allah zalimleri çok iyi bilir."³³

et-Tevbe sûresinde yer alan bu ayette, Tebük Savaşı'na katılmaktan imtina eden münafıkların³⁴ müminlere karşı hileci tutumları ve bozguncu girişimleri ḥabâl (حَبَال) kelimesiyle ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in, Tebük Savaşı'na çıkılması kararını ve emrini vermesi üzerine başını Abdullah b. Übey b. Selûl'un çektiği münafıklardan bir grup, vakit darlığı ve yeterli hazırlık yapamadıkları gibi mazeretler ileri sürerek sefere katılmama eğilimi gösterdiler. Sefer günü gelince, Hz. Peygamber ordudaki hazırlığa son şeklini vermek için Seniyyetülvedâ'da karargâh kurdu. Abdullah b. Übey b. Selûl de otuz dokuz kişilik grubuyla ordu karargâhının alt tarafına düşen bir yerde karargâhını kurdu ve ordunun sefere devam etmesiyle birlikte arkasındaki münafıklar ve şüpheli grubuyla geri döndü. Tefsir kaynaklarında bu bilgiler verilirken, ayetin münafıkların bu iki yüzlü tertipleri üzerine nâzil olduğu, böylece Allah Teâlâ'nın müminlere işin iç yüzünü açıkladığı³⁵ belirtilir.

et-Tevbe sûresindeki ḥabâl (حَبَال) kelimesine, geçtiği ayetin bağlamına uygun olarak tefsir kaynaklarında biraz daha farklı manalar verilmiştir. Bunları şer, tuzak, bozgun, kaos, ihanet³⁶, dedikodu, moral bozukluğu, ihtilaf³⁷, iman ve iradede güç kaybı, çöküş³⁸ şeklinde sıralamak mümkündür. Bunların yanı sıra buradaki kelimeyi Kelbî'nin (ö. 146/763) "şer", Yemân'ın "tuzak", Dahhâk'ın (ö. 102/721) "huyanet"³⁹ manalarıyla açıkladıkları ifade edilmektedir. Ḥabâl'i fesat, kargaşa, bölünme, parçalanma manalarında alan İbn Âşûr (ö. 1973), ayetteki يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ ifadesine dikkat çekerek, burada asıl maksadın fitne çıkarmak olduğunu, fitnenin ise kargaşa, kaos, ne düşündüğünü bilememe halî⁴⁰ manasına geldiğini belirtir.

et-Tevbe sûresinde yer alan kelimeye verilen bu farklı karşılıkların tamamı, kelimenin kök anlamına uygunluğu yanında ayetin nüzûl sebebiyle de uyumlu olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla kelimeye lûgat âlimlerinin verdiği manalarla, geçtiği iki

³² Muhammed er-Râzî Fahreddin b. Allâme Ziyâüddin Omer, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beirut-Lübnan: Dâru'l-fikr, 1401/1981), 8/215.

³³ *Kur'an Yolu*, (Erişim: 14 Ekim 2023), et-Tevbe 9/47.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/83.

³⁵ İmâdüddin Ebü'l-Fidâ' İsmail b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 8/212; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdi. *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-hadîse, ts.), 2/559.

³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/83.

³⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekeriyâ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/230; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beirut: Dâru'l-ma'rife. 1428/2007), 575.

³⁸ Mustafavî, *et-Taḥkîk fi Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "ḥ-b-l", 3/22.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/83 83.

⁴⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10/216, 217.

süredeki ayetlerin bağlamında müfessirlerin verdiği manalar, kök anlamına uygun ve aynı sonuca yönelik farklı ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mana ile ilgili birbirini tamamlar mahiyetteki ifadeleri tek bir cümlede toplamanın zorluğu aşîkârdır. Kelimenin ayetlerdeki manasını, müfessirlerin siyâk sibâk gözeterek verdiği manalar çerçevesinde değerlendirmenin en isabetli yol olduğu kanaatindeyiz. Böylece kelimenin ayetlerdeki konumu hem daha kapsamlı anlaşılmış olacak hem de murâd-ı ilâhîyi anlama çabasının önü açık tutulmuş olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, hbl (خ ب ل) köküne mana yakınlığı ve benzerliği bulunan çok sayıda kelime mevcuttur. Bunlardan başlıcalarını “bozulma” (fesâd/فساد), “delilik” (cünûn/جنون), “zarar” (ma'arra/معره), “tokatlayarak sersemletme, yere çarpma-çalma” (ḥabṭ/خبط) ve “dokunma” (mess/مس) şeklinde sıralamak mümkündür. Ḥabṭ kelimesi sadece bir ayette⁴¹ mess kelimesiyle birlikte ve anlam ilişkisi içinde yer alırken, mess ve türevleri “zarar, kötülük” anlamındaki kelimelerle ilişkilendirilmiş halde çok sayıda ayette geçer. *Fesâd ve mecñûn* kelimeleri bağlamlarına göre farklı ifade özellikleriyle çok sayıda ayette geçerken, *ma'arra* kelimesi sadece bir ayette⁴² yer alır. Bu kelimeler, temeldeki bozulma anlamında hbl (خ ب ل) köküne mana yakınlığı gösterir.

Ḥabâl (خبال) kelimesinin insan yapısındaki “akıl, fikir, irade, sabır, tedbir gibi ruhî ve manevi güçlerdeki gevşeme, direnç kaybı ve kendini bırakma” anlamına geldiği ifade edilen bir görüşte, bazı müfessirlerce ayetlerdeki ḥabâl kelimesine verilen fesat karşılığının tam olarak bu manaları yansıtmadığı, bu sebeple ayetlerin iniş sebebine ve bağlamına da uygun düşmediği, dolayısıyla bunun zayıf bir yorum olduğu zikredilir. Açıklamanın devamında ḥabâl'ın temelde “gevşeme, sarkma” anlamına geldiği, fesadın genel mana ifade eden bir kelime olması hasebiyle ayetlerdeki ḥabâl kelimesini fesâd kelimesiyle açıklamanın uygun düşmeyeceği⁴³ belirtilir. Ḥabâl'in fesâd kelimesiyle karşılanması halinde daha özel nitelikteki anlam yelpazesinin ortaya çıkmayacağı düşünüldüğünde, bu yorumda haklılık payı bulunduğu söylenebilir.

3. Hadislerde hbl (خ ب ل) Kökünün Kullanımı

Ḥbl (خ ب ل) kökünün, tespit edebildiğimiz kadarıyla hadislerde daha ziyade ḥabl (خبل) ve habâl (خبال) formlarında geçtiğini görüyoruz. Ebû Şüreyh el-Huzâ'î'nin (ö. 68/688) rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: **مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلِ أَوْ خَبَلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلَاثٍ: إِمَّا أَنْ يَقْتَصِرَ وَإِمَّا أَنْ يَغْفِرَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ، فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَعُدُوا عَلَى يَدَيْهِ، وَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ.** / “Kim bir cinayete veya yaralanmaya maruz kalırsa, onun, üç şeyden birini tercih etme hakkı vardır: Ya kısas ister ya affeder veya diyet alır. Eğer dördüncüyü isterse ellerini tutunuz. Bundan sonra haddi aşmaya kalkışan olursa, onun için elim bir azap vardır.”⁴⁴ Hadiste ḥabl kelimesi yara manasında kullanılmıştır. Kelimenin burada kök anlamlarından organ bozulması manasında kullanıldığı görülmektedir.

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: **مَا بُعِثَ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانَ بَعْدَهُ خَلِيفَةٌ، وَإِلَّا وَلَهُ بَطَانَتَانِ، بَطَانَةٌ تَأْمُرُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَاهَا عَنِ الْمُنْكَرِ وَبَطَانَةٌ لَا تَأْلُوهُ خَبَالًا فَمَنْ وَفِيَ. بَطَانَةٌ السُّوءِ فَقَدْ وَفِيَ.** / “Her peygamberin ardından mutlaka bir halife olur ve mutlaka iki yakın yol

⁴¹ el-Bakara, 2/257.

⁴² el-Feth, 48/25.

⁴³ Kısmu'l-Kur'ân bi mecmei'l-buhûsi'l-İslâmiyye, *el-Mu'cemu fi Fıkhi Luğati'l-Kur'ân ve Sirri Belâğatih* (Meşhed: Mecmeu'buḥûsi'l-İslâmiyye, 1430/2009), 15/163.

⁴⁴ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Es'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, murâca: Sâlih b. Abdulazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-şeyh (Riyad: Dâru's-selâm li'n-neşr, 1420/1999), “Diyât”, 3 (no: 4496), 634.

arkadaşı vardır. Biri ona iyiliği telkin eder ve kötülükten alıkoymaya çalışır, diğeri de ona karşı fitneden ve fesattan geri durmaz. Ondan korunabilmişse korunmuş olur.”⁴⁵ Hâbâl kelimesi bu hadiste ayetlerdeki “fitne, fesat” manasıyla yer almıştır.

Abdullah b. Amr rivayetindeki bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَسَكَرَ، لَمْ تُقْبَلْ صَلَاتُهُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، فَإِنْ شَرِبَهَا فَسَكَرَ، لَمْ تُقْبَلْ صَلَاتُهُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، وَالثَّلَاثَةَ وَالرَّابِعَةَ، فَإِنْ شَرِبَهَا لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاتُهُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، فَإِنْ تَابَ لَمْ يَتَّبِ اللَّهُ عَلَيْهِ، وَكَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَسْقِيَهُ مِنْ عَيْنِ خَبَالٍ؟ قِيلَ: وَمَا عَيْنُ خَبَالٍ؟ قَالَ صَدِيدُ أَهْلِ النَّارِ. / “Şarabı içen ve sarhoş olan kimsenin kırk gün namazı kabul olmaz. Tekrar içer ve sarhoş olursa yine kırk gün namazı kabul olmaz. Üçüncü ve dördüncü defalarda da böyle; her içmesinde kırk gün namazı kabul olmaz ve tövbe etmesi halinde Allah tövbesini kabul etmez. Neticede ona habâl pınarından içirmek Allah’a hak olur.” Sonra, “Habâl pınarı nedir?” diye soruldu, O da “cehennem ehlinin irini” cevabını verdi.⁴⁶ Bu hadiste hâbâl kelimesi lügatteki fesad anlamıyla uyumlu olarak bozulmanın ileri derecedeki bir çeşidi olan irin manasında kullanılmıştır.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de iki ayette geçen hâbâl (خَبَال) kelimesi hbl (خ ب ل) kökünden masdar olarak gelmektedir. Lügatlerde hbl (خ ب ل) Kökünün “delilik, bozulma, bozgunculuk, bünye organlarındaki bozulma, bunama, akıl bozulması, zora düşme, fitne ve fesat” gibi manalarda değerlendirilmiştir. Araştırmada kök ve türevlerinin Arapça’ya akraba Sâmi diller ailesinden İbrânîce, Süryânîce, Ârâmîce’de muhtelif formlarda bozma, Asûrca’da eziyet etme anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bundan da kelimenin aynı anlam ekseninde ve farklı yapılar da çok eskilere dayanan bir geçmişinin olduğu anlaşılmaktadır.

Cahiliye dönemi Arap şiirinden verdiğimiz örneklerde kök ve türevlerinin bir nevi delilik ve emanet verme manalarında kullanıldığı görülmüştür. Kur’ân’ın inişinden sonra da kelimenin anlam çerçevesini koruduğu, değişime uğramadığı, ancak yeni dönemle birlikte, geçtiği ayetlerin nüzul sebebi ve bağlarıyla alakalı olarak kısmen anlam genişliği kazandığı görülmüştür.

İki farklı sûredeki iki ayette geçen hâbâl kelimesi tefsir kaynaklarında daha ziyade fesat ve şer gibi kelimelerle açıklanırken, bir taraftan da kelimenin hbl kökünden geldiği belirtilerek köke lügatlerdeki anlamlarına benzer manalar verilmiştir. Ayetlerin nüzul sebepleri farklı olsa da bağlamlarının birbirine yakın olması hasebiyle kelime her iki ayette de aynı mana ekseninde açıklanarak ayrıntılara gidilmiştir. Terimler sözlüklerinde kelimeye manevî donanımlarda çözülme, gevşeme sarkma, güç ve moral kaybı gibi manaların eklendiği görülmüştür. Netice itibarıyla lügat, tefsirlerde ve terimler sözlüklerindeki birbirine yakın manaların bir arada değerlendirilmesiyle kelimenin anlam çerçevesinin kısmen genişletilmiş olduğu görülürken, bir taraftan da kelimenin geçtiği ayetlerdeki murâd-ı ilâhînin anlaşılması yolunda mana zenginliği kazandığı tespit edilmiştir.

Zira, ilgili ayetlerde Yahudilerin ve münafıkların her fırsatta müminlere zarar verme, müminler arasında fitne ve kargaşa çıkarma, çözümlere yol açma gayretinde

⁴⁵ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, nşr. Târık b. Avadullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dârü'l-Harameyn. ts.) 8/309 (no: 8720).

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût v. dğr. (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1997), 11/386 (no. 6773).

olduklarından söz edilirken, söz konusu kötülükler *ḥabâl* kelimesiyle ifade edilmiş ve kelimenin çok yönlü manalar yelpazesini onlara karşı dikkatli olunması ve onlarla içli dışlı olacak şekilde yakınlık kurulmaması uyarısında bulunulmuştur. Diğer taraftan, müfessirler ayetteki “sizden olmayanlar” açık ifadesiyle bütün ehl-i küfrün kastedildiği yorumunda bulunmuşlardır. Ayrıca, hadislerde de *ḥabl* kelimesinin lügat manalarından yara anlamında, *ḥabâl* kelimesinin de hem lügat manalarından ceennem ehlinin irini anlamında, hem de ayetlerdeki manalarıyla uyumlu olarak fitne, fesat anlamlarında kullanıldığı görülmüştür.

Serdedilen verilerden bize göre, *ḥabâl* kelimesinin ayetlerdeki anlamıyla ilgili iki aşamalı bir sonuç çıkmaktadır. Birincisine göre ve en uygunu İbn Âşûr’un da görüşü olan fitne manasında değerlendirilmesidir. İkincisine göre, dil âlimleri ve müfessirlerin kelimeye verdikleri birbirine yakın manaların değerlendirmelerde göz önünde bulundurulması, murâd-ı ilahîyi anlama yolunda isabetli ve faydalı bir yöntem olacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'ânı'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417-1997.

Ahmed Muhtâr Omer. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âşıra*. 4 cilt. Kahire: Âlemu'l-kütüb, 1429/2008.

A'lem eş-Şentemerî. *Şi'ru Züheyr b. Ebî Sülmâ*. nşr. Fahreddin Kabâve. Beyrut: Dârü'l-âfâki'l-cedîde, 1980.

Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. *Rûhu'l-Ma'ânî*. 30 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Husyeyn b. Mes'ûd. *Meâlimü't-Tenzîl*. nşr. M. Abdullah en-Nemr v.dğr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1412.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh*. nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1404/1984.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr. Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.

Ebüssuûd, Ebüsuûd b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm*. nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîse, ts.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. Asım Cüneyd Köksal Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.

Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. nşr. Abdülhamîd Hindâvî. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1424/2002.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muḥammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. nşr. M. Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005.

Hâzım Ali Kemâleddin. *Mu'cemü müfredâti'l-müştereki's-Sâmî fi'l-luğati'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1429/2008.

Herevî, Ahmed b. Muhammed. *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye li'n-neşr, 1984.

İbn'ül-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmail b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ânı'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 15 cilt. Riyad: Dâru tayyibe, 1420/1999.

İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr v.dğr. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-maârif, ts.

İmruülkays b. Hucr. *Dîvânu İmruülkays ve mülhakâtüh*. nşr. M. Ebü'l-Fadl İbrâhim. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-maârif, 2009.

Kismu'l-Kur'an bi mecmâi'l-buhûsi'l-İslâmiyye. *el-Mu'cemu fi Fıkhî Luğati'l-Kur'an ve Surri Belâğatih*. 9 Cilt.Meşhed: Mecmeu'buhûsi'l-İslâmiyye, 1430/2009.

Kur'an Yolu, <https://kuran.diyagnet.gov.tr> (Erişim: 14 Ekim 2023).

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. nşr. Abdullah b. Abdulmühsin et-Türkî v.dğr. 24 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-risâle, 1427/2006.

Kübeysî, Ahmed Ubeyd. *Mevsû'atü'l-kelime ve ahvâtühâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1438/2017.

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *Qavâidü't-tedebbürü'l-emsal*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, ts.

Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru't târihi'l-Arabî, 1423/2002.

Mustafavî, Hasan. *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009.

Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *İ'râbu'l-Kur'an*. İkinci Basım. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1429/2008.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. 4 Cilt Kahire: Âlemü'l-kütüb, 1429/2008.

Râzî, Muhammed er-Râzî Fahreddîn b. Allâme Zıyâeddîn Omer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-fikr, 1401/1981.

Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *Tefsîru's-Se'âlibî el-Mevsûm bi el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'an*. 4 Cilt. Beyrut: Müessetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, ts.

Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Tefsîrü's-Semerkindî el-Musemmâ Bahru'l-'ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvad v.dğr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l ilmiyye. 1413/1993.

Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf. 'Umdetü'l-ğuffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz. thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1417/1996.

Şa'râvî. Muhammed Mütevellî. *Tefsîrü's-Şa'râvî*. 24 Cilt. Mısır: Dâru ahbâri'l-yevm. 1411/1991.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife. 4. Basım, 1428/2007.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsaţ*. nşr. Târik b. Avadullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân'an te'vil-i 'Âyi'l-Kur'an* nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Hecl li't-tibâa ve'n-neşr, 1422/2001.

Tabersî, Ebû Alî el-Fadl b. el-Hasen. *Mecmau'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtadâ,1427/2006.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrû'l-basît*. nşr. Muhammed b. Sâlih b.Abdullah el-Fevzân v.dğr. 25 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430/2009.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemâl Besyûni Zeğlûl. Beyrut Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1991.

Zebîdî, Muhammed Murtadâ. *Tâcu'l-'Arûs*. nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 18 Cilt. Küveyt: Vezâretü'l-i'lâm fi'l-Küveyt, 1413/1993.